

5. Монтессори, М. Мой метод: начальное обучение / Мария Монтессори. – М. : Астрель : АСТ, 2006. – 349.
6. Монтессори, М. Разум ребенка (главы из книги). / М. Монтессори – М. : Изд-во «ГРААЛЬ», 1997, 175 с.
7. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др. – М. : Педагогика, 1983. – 448с.
8. Психологический словарь. / Авт.-сост. Копорулина В.Н., Смирнова М.Н., Гордеева Н.О. – 3-е изд., доп. и перераб. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 640 с. С. 97
9. Сорокова, М.Г. Сенсорное воспитание по методу Монтессори в детском саду и школе. Учебное пособие. / М.Г. Сорокова – М. : Изд-во МПГУ. – 1997 – 520 с.
10. Сорокова, М.Г. Система, М. Монтессори: теория и практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.Г. Сорокова. – 3-е изд., стер.– М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 384 с.
11. Циттель, С. А. Формирование у студентов педагогического вуза готовности к самопознанию. Дисс. на соиск. учён. степ. канд. пед. наук / С.А. Циттель, МаГУ.– Магнитогорск, 2001 – 183 с.
12. Эшби, У.Р. Принципы самоорганизации. / У.Р. Эшби – М.: Мир., 1996.
13. Ямбург Е.А. Школа для всех: Адаптивная модель: (Теоретические основы и практическая реализация). / Е.А. Ямбург – М. : Новая школа, 1996. – 352 с.
14. Montessori, M Kosmische Erziehung. – Freiburg; Basel; Wien, 1993. Montessori M To educate the human potential. – Oxford, 1989.
15. Montessori, M Das kreative Kind. – Freiburg; Basel; Wien, 1992, p.23.
16. Montessori M Kinder sind anders. – Munchen, 1994

In article is presented pedagogical process of the shaping to readiness of the younger schoolboy to саморазвивающей scholastic activity, directed on the general development of child, on advanced level of the development emotional-volitional and mental activity of the pupil.

Key words: self-development and self-training, self-motion and self-organization scholastic process, “normalization” of child, attention, concentration, polarization.

УДК: 37.018.43

Кендзьор П. І.

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК СТРИЖЕНЬ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розкривається проблема полікультурного виховання як педагогічної діяльності, спрямованої на формування в особистості здатності до пізнання культурної багатоманітності. Це виявляється у різноманітних моделях мислення, символах, цінностях та моральних нормах, що формують ідентичність молодого покоління.

Ключові слова. Ідентичність, особистість, полікультурне виховання, культурна різноманітність.

Полікультурне виховання особистості, формування толерантного ставлення до ідентичності іншої людини в різних її виявах є надзвичайно актуальним соціокультурним запитом сучасній системі виховання в Україні. Сучасні суспільно-політичні реалії формують важливе суспільне і педагогічне завдання – підготовку громадян, здатних мирно співіснувати, поважати право кожного на вибір та збереження своєї ідентичності, толерантне сприйняття соціальних відмінностей, знаходження порозуміння.

Низка сучасних наукових досліджень присвячена проблематиці полікультурного виховання. Зокрема, різні аспекти полікультурної освіти та виховання учнів досліджували Н. Ганнусенко, З. Гасанова, А. Гулідова, В. Заслуженюк, І. Ісаєва, Г. Марченко, С. Терно, Л. Чумак, М. Хайруддінов. Водночас сучасне розуміння та аналіз проблем, пов'язаних із особливостями становленням громадянської ідентичності особистості у проекції на завдання полікультурного виховання, недостатньо розкрито у наукових працях.

Метою цієї статті є розгляд громадянської ідентичності особистості як динамічної реальності, що сприяє збагаченню теорії і практики полікультурного виховання, допомагає взаєморозумінню представників різних етноконфесійних спільнот у суспільстві.

Сучасні дискусії про культурну ідентичність є динамічними. Глобалізація надає нового виміру дослідженню культурної ідентичності та різноманітності у багатокультурному суспільстві. У цьому контексті Ральф Дарендорф зазначає, що гетерогенність суспільства становить справжнє випробування сили громадянських прав. Загальна повага до засадничих прав людей, які відрізняються за походженням, культурою та віруваннями, свідчить про належне поєднання ідентичності і розмаїття як осердя громадянських та цивілізованих суспільств [12, с. 23].

Як зазначається у Білій книзі міжкультурного діалогу Ради Європи, свобода вибору власної культури – основоположна; це головне питання прав людини. Одночасно або на різних стадіях свого життя всі ми можемо ототожнювати себе з різними культурами. І хоча кожна окрема людина є певною мірою продуктом своєї спадщини і соціального походження, в сучасному демократичному суспільстві кожен може збагатити свою ідентичність шляхом інтеграції в різноманітні культури. Ніхто проти волі не повинен бути обмежений рамками певної групи, громади, системи мислення або світогляду, а навпаки – мати можливість вільно відмовитись від свого минулого вибору і зробити будь-який новий вибір, якщо він не суперечить універсальним цінностям прав людини, демократії й верховенства права. Взаємна відкритість і обмін є невід'ємною частиною багатокультурності [3, с. 22].

Традиційна концепція нації ґрунтується на найважливішій ознаці – праві кожного етносу мати свою незалежну державу або боротися за її здобуття. У цьому ракурсі термін «нація» характеризується українськими науковцями Ю. Римаренком та О. Картуновим як соціально-економічна й духовна спільнота людей з певною психологією і свідомістю, яка відбулася історично і якій властива стійка сукупність сутнісних характеристик, серед яких: мова, звичаї, культура, релігія; політичні і громадські інституції; історія, з якою вони себе ідентифікують; певна територія [6, с. 396].

У цьому контексті Паттерсон розрізняє спільноту культурну та етнічну і вважає, що у будь-якій спільноті почуття приналежності до тієї чи іншої культурної групи (релігійної, мовної, соціальної, професійної тощо) не відіграють для людини вирішальної ролі. Особистість може втрачати зв'язок з однією групою й успішно віднаходити себе в середовищі іншої групи тієї ж категорії. Попри те відчуття приналежності саме до етнічної групи в особистості є домінуючим і остаточним [14, с. 151-153].

Окрім приналежності до держави, що визначається громадянським статусом, людина може ідентифікувати себе із різними спільнотами, територіями чи установами. Така різноманітність приналежності особистості стала можливою в результаті розуміння природи громадянства, що базується на ідентичності. Важливу роль у формуванні й збереженні етносу відіграє етнічна самоідентифікація – процес ототожнення особистості з певною етнічною спільнотою та етнічна самосвідомість, у якій формується уявлення про спільність всіх членів певної групи на основі спільного історичного досвіду і пам'яті.

З іншого боку, один із основоположників філософії конструктивізму Бенедикт Андерсон у своїй праці «Уявлені спільноти» зазначає, що етнічна нація – це «уявлена» спільнота, яка витворилася на основі мітів, стереотипів, автостереотипів і уявлень про спільну історичну долю (перемоги, баталії, страждання, горя і нещастя) та, з іншого боку, стала не результатом

довготривалого історичного розвитку, а продуктом епохи модернізму, тобто епохи розпаду традиційних суспільств. Етнокультурна єдність націй за Андерсоном трактується як штучно сконструйований інтелігенцією «уявлювальний» інструмент обслуговування економічних та політичних потреб певного періоду часу. «Уявлені спільноти», на думку дослідника, є уявленими, оскільки вони формуються на основі усвідомлення людьми своєї приналежності до них, самоідентифікації себе з іншими людьми тієї ж культури чи своєї держави тощо [2, с. 95].

На консолідаційному характері процесу націєтворення наголошує сучасний європейський філософ Юрген Габермас. На його думку традиційна національна держава виконувала свою інтегративну функцію завдяки тому, що правовий статус громадянина поєднувався із культурною приналежністю до нації. У сучасних умовах, коли національна держава у внутрішніх справах усвідомлює виклик вибухової сили мультикультурності, а в зовнішніх – тиск із боку проблем глобалізації, постає питання, чи існує такий самий функціональний еквівалент для того, щоб об'єднати громадянську й етнічну націю в єдине ціле. Дослідник стверджує тезу про те, що ефективна демократія можлива лише за умови налагодження у суспільстві механізмів залучення різних соціальних груп, культур до єдиного інтеграційного процесу. Відповідно, громадяни, на думку Габермаса, мають відчувати силу своїх прав як у формах соціальної безпеки, так і взаємного визнання різних культурних життєвих форм [4, с. 173].

Отже, у відповідності до «територіальної концепції» під терміном «нація» ми розуміємо сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільну історичну пам'ять, культуру та цінності, економіку і єдині юридичні права й обов'язки для всіх. Розглядаючи перспективи розвитку полікультурного виховання в Україні, варто спрямовувати цей процес на розбудову саме громадянської нації, до ціннісних ознак якої належать міжособистісна довіра її громадян, здатність до співпраці та солідарних дій на користь суспільства, усвідомлення, що кожен несе свою частку відповідальності за стан справ у суспільстві. Усі громадяни, незважаючи на їх етнічне походження, стать, соціальний статус, релігійні уподобання тощо, мають мати рівні можливості для повноцінного соціального розвитку.

Національна ідентифікація ґрунтується на «приналежності», а не на «досягненні», і тому є більш глибинною, створюючи відчуття безпеки для членів певної групи, - зазначає сучасний канадський науковець у сфері міжкультурної освіти Віл Кимліка. На основі аналізу досвіду міжкультурних впливів у різних країнах світу дослідник доходить до парадоксального висновку: «З одного боку, лібералізація культури природно супроводжується певним розмиванням національної ідентичності, спричиняючи до зменшення кількості спільних рис всередині кожної національної культури й відповідним зростанням кількості спільних рис між різними культурами. Але з іншого боку, цей самий процес не тільки не усуває національну ідентичність, а, навпаки, супроводжується підвищеним відчуттям приналежності до своєї нації», зазначає Кимліка [13, с. 245].

У контексті полікультурного виховання прагнення культурної ідентичності протиставляється явищам етнічного відокремлення, етноцентризму. Під етноцентризмом Йорн Рюзен розуміє поширену культурну стратегію набуття ідентичності через відрізнення своєї групи від інших так, що свій спільний для своєї групи соціальний простір сутнісно відмежовується від простору життя інших. Це відрізнення наповнюють оцінками, які ставлення до себе визначають позитивно, а інакшість інших – негативно. Зокрема, він зазначає, що «етноцентризм дефілює свою ідентичність через відповідне відрізнення від інших. Система цінностей, що її визначає соціальне угруповання довкола свого й відомого, відмінна від тієї системи, яка регулює оцінку і ставлення до інших. В етноцентричному мисленні позитивними цінностями наділяють своє, а протилежне вкладають у концепцію інакшості інших. Інакшість – це лише негативний відбиток свого «я». Через таке негативне оцінне наповнення інакшість інших слугує для обґрунтування й легітимації власної самоповаги [7, с. 161].

На противагу етноцентризму поняття “міжкультурний” наголошує, що у житті разом культурні домінанти є важливими аспектами ідентичності різних індивідуумів, спільнот, тому треба брати їх до уваги, вони не є статичними, а багатограними і мінливими, взаємодіють у суспільному житті. У багатокультурному контексті в процесі взаємодії усі культури змінюються і збагачуються.

У багатокультурному середовищі особистість має змогу набути багатократну ідентичність у процесі пізнання різних культур, їх цінностей, символів, культурної спадщини. Відповідно у багатокультурному суспільстві культурні взаємовпливи та обміни сприяють процесу міжкультурного діалогу.

Отже, можна зробити висновок, що громадянство – це історичний демократичний інститут, а культурний плюралізм та різноманітність – його характеристики. Тому громадянська належність не повинна визначатися лише культурою поза своїм традиційним зв’язком із національністю. Єдиною культурою, якій повинне сприяти громадянство, має бути культура свободи, політичної участі, громадянських прав і обов’язків, – зазначає Барт ван Стінберг [8, с. 15].

Громадянство виконує своє завдання забезпечення рівного доступу і однакових можливостей для всіх членів спільноти, незважаючи на різні приналежності. У тому випадку, коли громадянство намагається приймати інші форми культурної ідентичності, це призводить до конфлікту, який загрожує ідентичності, оскільки неможливість універсального консенсусу і потреба в наявності культурних ідентичностей є основою цих відносин. Відповідно за умови, якщо громадянство не виконує свою функцію членства у державному організмі, воно втрачає свій творчий (на політичному рівні) та консолідаційний (на суспільному рівні) потенціал.

Культурні ідентичності не встановлені назавжди, а розвиваються. Саме тому визнання цінності різноманітності та забезпечення кожному можливості конструювати власну ідентичність і вибирати засоби цієї ідентичності покладено в основу конструктивного міжкультурного діалогу. Міжкультурна перспектива вимагає розуміння, що світ є багатограний, складний і динамічний, а взаємодія є невід’ємною частиною життєдіяльності індивіда. Відповідно це вимагає взаємоповаги та рівноправності у відносинах представників різних етнічних спільнот.

Питання інтеграції полікультурного розмаїття є особливо актуальним для України з її широкою етнічною, релігійною та регіональною суспільною палітрою. Як зазначається у Білій книзі міжкультурного діалогу Ради Європи, інтеграція (соціальна інтеграція, залучення) розуміється як двосторонній процес і як здатність людей жити разом, поважаючи гідність кожного, принципи суспільного блага, плюралізм і розмаїття, на засадах солідарності й відмови від насильства, а також їхню здатність брати участь у соціальному, культурному, економічному і політичному житті [3, с. 23].

Як результат, полікультурність як принцип функціонування та співіснування різноманітних спільнот у певному соціумі, забезпечує рівноправність, толерантність та органічність кроскультурних зв’язків, взаємозбагачення культур, передбачає також наявність та визначення спільної системи норм та цінностей, які становлять основу громадянської свідомості кожного члена соціуму.

Виходячи із розуміння сутності поняття “нація” як політичної спільноти громадян певної держави, ми дійшли висновку, що полікультурне виховання варто розглядати як специфічну педагогічну діяльність, спрямовану на формування в особистості здатності до всебічного пізнання культурної багатоманітності, що виявляється в різноманітних моделях мислення, символах, цінностях та моральних нормах, які свідомо чи підсвідомо формують її ідентичність.

За таких умов етнічна природа поняття «нація» трансформується до чогось такого, що відіграє засадничу роль у визначенні політичної ідентичності громадянина в умовах демократичного політичного устрою. Ми поділяємо думку американського соціолога Джефрі Александера про те, що ключовим поняттям у тезаурусі націєтворення є “фактор «солідарності»”. “Солідарність

означає суб'єктивні відчуття інтегрованості, що їх мають індивіди як члени суспільних груп”, але на відміну від цінностей, вона “має відношення до реально існуючих груп” [9, с. 221].

Консолідує дія полікультурного суспільства пов'язана як із впливом громадянської участі представників різних етнокультурних спільнот в організаціях, партіях, спілках, так і з їхньою взаємодією. Полікультурність як принцип функціонування та співіснування різноманітних спільнот у певному соціумі забезпечує рівноправність, толерантність та органічність кроскультурних зв'язків, взаємозбагачення культур, передбачає також наявність та визначення спільної системи норм та цінностей, які становлять основу громадянської свідомості кожного члена соціуму.

Водночас міжкультурний діалог у сучасній європейській думці розуміється як процес, що складається з відкритого та ввічливого обміну поглядами між особами й групами осіб з різним етнічним, культурним, релігійним і мовним походженням та культурною спадщиною на основі взаєморозуміння і поваги. Він вимагає свободи й здатності до самовираження, а також готовності й уміння дослухатись до думок інших. Міжкультурний діалог сприяє політичній, соціальній, культурній та економічній інтеграції, так само як об'єднанню багатокультурних суспільств. Він підтримує рівність, людську гідність і почуття спільної мети. Його метою є розвиток глибшого розуміння різних світоглядів і практик, розширення співробітництва та участі (або свободи вибору), сприяння розвитку і трансформації особистості, а також підтримка толерантності й поваги до інших [3, с. 24].

На думку Р.Р. Агадуліна [1, с. 24], І.Ф. Лощенової [5, с. 69-70], полікультурна освіта має спрямовуватись на всебічне опанування учнями культури рідного народу як стрижневої умови освоєння інших культур, усвідомлення рівнозначності інших культур та етносів на підґрунті формування уявлень про різноманіття культур як у межах своєї країни, так і в світі, виховання позитивного ставлення до них та інтеграції в полікультурний простір на основі виховання здатності до міжкультурного діалогу тощо.

Визнання культурної, національної, етнічної ідентичності є наріжним чинником суспільного розвитку. Це передбачає у суспільному житті та освіті визнання прав та цінностей культурної спадщини інших культурних громад, які як активні учасники суспільства творять багатокультурну суспільну реальність, уникаючи егоцентричних поглядів. Саме тому у контексті полікультурного виховання актуалізується проблема виховання в особистості толерантності, що виявляється у повазі до інших думок, відмінностей, звичаїв, вірувань, політичних уподобань, інтересів та почуттів інших людей; взаєморозуміння та взаємоповаги.

На думку американської дослідниці в сфері полікультурної освіти Г.Бейкер, суспільне різноманіття має вияв в існуванні різноманітних спільнот – етнічних і расових меншин, релігійних груп, а також мовних розбіжностей, статевих відмінностей, економічних умов, релігійних обмежень, фізичних і розумових вад, вікових груп тощо. Полікультурне виховання надає можливість особистості ознайомитись й освоїти цінності однієї або декількох культур задля її збереження і подальшого розвитку [10, с. 112].

Таким чином, як наголошується в Білій книзі міжкультурного діалогу Ради Європи, міжкультурний діалог важливий для управління культурним розмаїттям в багатокультурному середовищі. Це своєрідний механізм, що дозволяє постійно досягати нової рівноваги в самоідентифікації, враховуючи нові можливості й досвід, додаючи нові шари до своєї ідентичності без втрати власних коренів. Міжкультурний діалог допомагає уникнути пасток самоідентифікацій і залишатись відкритими до викликів сучасного суспільства [3, с. 22].

Виходячи із зазначеного вище, важливим завданням полікультурного виховання є розвиток в особистості таких громадянських якостей, як толерантність, зокрема розуміння того, що в житті існує різноманітність у різних проявах ідентичності, та громадянськість, що передбачає набуття вміння відстоювати власну позицію, здатність до розмірковувань та поміркованість у публічному вираженні ідентичності, взаємоповагу та спілкування з іншими.

Відповідно полікультурне виховання є широким поняттям, що передбачає визнання цінностей, стилю життя та символічних уявлень представників різних етнічних, релігійних, соціальних, культурних, гендерних спільнот, що відбувається на чисельних рівнях певної культури, і в ході взаємодії між різними культурами у просторі й часі. Головними завданнями полікультурного виховання є оволодіння знаннями про культуру власного народу та формування позитивного ставлення до культурних надбань інших народів; розвиток умінь і навичок взаємодії з носіями різних культур на основі загальнолюдських цінностей.

Полікультурне виховання особистості як сфера педагогічної діяльності має на меті формування полікультурної компетентності особистості, котра забезпечує гармонійне співіснування представників етнічних, релігійних, мовних, гендерних та соціальних культур в демократичному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Агадуллін Р. Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект / Р. Р. Агадуллін // Педагогіка і психологія, 2004. - №3 (44). – С. 18–29.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон / Пер. з англ. - Вид. друге, переробл.. - К.: Критика, 2001. – С. 25-56
3. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності». Затверджена міністрами закордонних справ країн-членів Ради Європи на 118-й сесії Комітету міністрів. - Страсбург, 7 травня 2008 року. Режим доступу: http://www.model21.in.ua/files/bila_knyha_.pdf
4. Габермас Юрген. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Юрген Габермас [перекл. з нім. Андрій Дахній]. – Львів : Асторлябія, 2006, – 416 с.
5. Лощенова І. Ф. Розвиток ідеї полікультурного виховання у світовій педагогічній думці \ І.Ф.Лощенова // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1–2. – С. 68–77.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко. – 2-е., вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004.–736 с., с. 396].
7. Рюзен Йорн. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен / Пер з нім. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
8. Умови громадянства : зб. ст. / за ред. Барта Ван Стінбергена ; пер. з англ., передм. та прим. О. О. Іваненко ; Український центр духовної культури. – К. : [б. в.], 2005. – 264 с.
9. Alexander Jeffrey. Core Solidarity, Ethnic Out-Groups, and Social Differentiation / Jeffrey Alexander // Differentiation Theory and Social Change. Comparative and Historical Perspective. Ed. by Jeffrey C. Alexander and Paul Colomy. – New York: Columbia University Press, 1990. – 268 p.
10. Baker G.C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction. Addison-Wesley Publishing Company. USA. – 1994. – 217 p.c. 112
11. Balibar E., Wallerstein I. Race, Nation, Class. Ambiguous, Identities / E.Balibar, I.Wallerstein. - London: Verso, 1991.
12. Dahrendorf Ralf. Reflections on the Revolution in Europe / Ralf Dahrendorf. - London/New York: Chstto/Random House, 1990.
13. Kymlicka Will. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights / Will Kymlicka. – Oxford: Clarendon Press. – 1995. – 265 p.
14. Patterson Orlando. Ethnicity theory and experience. Context and choice in ethnic allegiance / Orlando Patterson. – Cambridge: MA Harvard University Press, 1975. – 309 p.

In the article the problem of multicultural up-bringing as pedagogical activities is described aimed at forming in the personality an ability of cultural diversity cognition. It is manifested in the different models of thinking, values and moral norms, which are forming the identity of young generation.

Key words: *identity, personality, policultural up-bringing, cultural diversity.*